

“Meghnad Desai'nin *Marx'ın İntikamı* ciddi bir amacı olan kozmik bir şaka. Marx –yaşasaydı- bugün istekli bir küreselleşmeci olacaktı. Küreselleşme iyidir, çünkü kapitalizmin sonunu yaklaştırır. Anti-küreselleşmeciler bu durumun farkında değil, başarılı olurlarsa sadece kapitalizmi daha uzun süre ayakta tutacaklar. Parlak ve paradoksal, Desai'nin kitabı düşünceye sürekli bir dürtü.” **Robert Skidelsky**

“Meghnad Desai politik ekonominin son 25 yıl içindeki tartışmalarının, gerçek dünyadaki olaylar ve değişimler ile ilişki içinde, parlak bir yeniden inşasını üretmiş. Kitap küreselleşme ve küreselleşmenin olanaklarını anlamak için Marx'ın düşüncelerinin süregiden önemini de gösteriyor.” **Raymond Plant**

“*Marx'ın İntikamı* küresel kapitalizmin parlak bir incelemesi; ideolojik bir broşür değil cerrahi bir operasyon. Meghnad Desai her zaman açık ve ilgi uyandırıyor; bu kitap sadece iktisatçılar için hazırlanmamış. Kesinlikle okunması gerekiyor.” **Richard Sennett**

MARKX'IN İNTİKAMI

MEGHNAD DESAI

Çeviren: Gökçer Özgür

EFİL YAYINEVİ

First published by Verso 2002
© Meghnad Desai 2002
Paperback edition first published by Verso 2004
© Meghnad Desai 2004

All rights reserved

The moral rights of the author have been asserted

MARKX'IN İNTİKAMI

Genel Yayın Nu.: 120

ISBN: 978-605-4334-88-9

1. Basım, 2011

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti. ©2011
Efil©2011

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.

Sertifika Nu.: 12131

Baskı ve Cilt: Ayrıntı Basımevi

EFLATUN

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.

Ahmet Rasim Sokak 18/2 Çankaya/Ankara, Türkiye

Tel : (+90) 312 442 52 10

GSM : (+90) 541 232 00 96

Faks : (+90) 312 442 52 12

www.efilyayinevi.com

İçindekiler

Önsöz ve Teşekkür	vii
1 İki Devrim ve Bir Yıkım	1
2 Adam Smith ve Sosyal Astronominin İlkeleri	17
3 Hegel ve İdeal Devlet	39
4 Marx I: Alan Temizliği	55
5 Marx II: Kârlar	84
6 Kapitalizm Geleceği I: Sonu Ne Kadar Yakın?	128
7 Savaş ve Devrim	158
8 Savaş ve Emperyalizm (teoride ve pratikte)	198
9 İki Dünya Savaşı Arasındaki Yıllar: Normale Dönüş, 1919-29	217
10 İki Dünya Savaşı Arasındaki Yıllar: Kriz ve Felaket	242
11 Kapitalizmi İyileştirmek: Keynes, Schumpeter ve Hayek	263
12 Sosyalizm İşleyebilir mi?	285
13 Küresel Düzenin Temelleri	304

vi İÇİNDEKİLER

14	Ulusal Kapitalizmin Altın Çağı	331
15	Sosyalizmin Doruđu	360
16	Herşey Dağılırken	382
17	Dipsiz Kuyudan Çıkış	409
18	Yanılsamalardan Bir Şenlik Ateşi	442
19	Kapitalizmin Geleceği II: Oyunun Sonu mu Yoksa Sadece Oyun mu?	458
	Son Notlar	477
	Kaynakça	506
	Dizin	524

Önsöz ve Teşekkür

Bu kitap kızdırmayı ve kıskırtmayı ama – umarım – aynı zamanda, şu anda küreselleşmiş dünyamız olarak adlandırılan, bulunduğumuz yere nasıl geldiğimizi de açıklamayı amaçlıyor. Birçokları gibi ben de yaşamımın büyük bir bölümünü genel olarak solda yer alarak geçirdim; kapitalizmin ve sosyalizmin geleceği, Ekim Devrimi'nin ihaneti ve parlamenter sosyalizmin durumu – ya da olanaklılığı- üzerine yapılan çok sayıda ıstıraplı tartışmada yer aldım. Ama geçtiğimiz kırk yıl içinde Keynesçiliğin doruğa ulaşmasına ve düşüşüne; liberal felsefenin ani yükselişine, özellikle Hayek'in çalışmalarının popülerlik kazanmasına; çift haneli enflasyon ve işsizlik oranlarına; Çin ve Hindistan'ın talihinin dönüşüne tanıklık ettik. Britanya İşçi Partisi'nin aktif bir üyesi olarak, birçok insan gibi, ardı ardına gelen dört seçim yenilgisi yaşadım. Ardından, 1989 yılında Berlin Duvarı yıkıldı ve hemen sonrasında da Sovyetler Birliği ortadan kalktı.

1980'li yılların ortalarında, daha önce doğru olarak kabul ettiğim birçok şey üzerinde yeniden düşünmeye başladım. Hindistan'daki delikanlılık yıllarımdan beri Marx'ı okudum ve 1968'in öğrenci 'huzursuzlukları'nı izleyen baş döndürücü günlerde Marksist iktisat dersleri verdim. Keynesçilik akademik iktisat alanındaki amentüm idi ve monetarizmin bir eleştirisini kaleme aldım. Ne var ki işsizliğin ciddi boyutlarda olduğu bir dönemin ortasında Muhafazakâr Parti'nin elde ettiği seçim zaferi gerçek bir meydan okuma niteliğindeydi. Muhafazakârların 1983 yılında elde ettikleri zafer, kimilerinince Falklands Savaşı'na dayanılarak açıklansa da (ben o zaman

viii MARKX'İN İNTİKAMI

bile bunun yanlış bir teselli olduğunu düşünüyordum) İşçi Partisi'nin 1987'de aldığı yenilgi oldukça kesindi. Bu yenilgi demokratik sosyalizm yolunun sonuydu. Sovyet sisteminin çöküşü yalnızca düşüncelerimi yeniden gözden geçirme gerekliliğini teyit etmiş oldu.

Cevap hiç de beklenmedik bir yerden geldi. 1970-71 yıllarında, Delhi'ye yaptığım bir ziyaret sırasında, Lenin'in *Toplu Eserleri*'ni okumaya ve bir kitap için onun iktisadi yazılarından alıntılar yapmaya biraz zaman ayırdım. Onun Narodniklerden (küreselleşme karşıtlarının XIX. yüzyılın sonlarındaki temsilcileri) gelen popülist eleştiriye karşı kapitalizmi savunuşu beni çok etkiledi. Daha sonra bu çalışmayı bir kenara bıraktım ama 1989'da Lenin'in iktisadi yazılarını temel alan bir kitabı yayına hazırlamayı kabul ettim. Ardından Lenin'i yeniden okudum ve Rus Devrimi öncesinde Marksistlerin, kapitalizmin ilerici (en sonunda yok olmaya mahkûm olsa da) doğasına olan inançları konusunda ne kadar kararlı olduklarını iyice anladım.

Günümüzün dünyasını anlayabilmek için gerekli anahtar sunan şey işte bu klasik – yani Leninizm öncesi (Leninizm, 1924 yılında ölümünün ardından mumyalanmış olan Lenin'e gönderme yapmaktadır)- Marx okumasıydı. Marksist iktisat üzerine yazdığım kitaplarda kendimi kesin bir biçimde, onun kapitalizmin nasıl işlediğine ilişkin eleştirel anlayışıyla sınırlandırmıştım. Klasik okumaya geri dönmem ve bu araçları, kapitalizmin 1990'larda yeniden dirilişini anlamak için kullanmam –ama bu kez onun yakın ve kesin ölümünü öngören teleolojik beklenti olmaksızın- gerekiyordu.

XX. yüzyılın büyük bölümü kapitalizmin çöküşünü bekleyerek geçti. Şimdi bile, Seattle, Prag ve 1 Mayıs radikal antikapitalistleri, küreselleşmenin sonunun gelmesini arzu ediyorlar, bunu umuyorlar ve öngörüyorlar. Ama ya kapitalizm derhal ölmezse – ya da en azından bizim yaşam süremiz

içinde ölmezse ya da diyelim önümüzdeki yüzyıl boyunca ölmezse- ne olacak? Dünya o zaman neye benzeyecek? Bu sorunun cevabı ne klasik ne de neo-klasik iktisatta –veya ne de bugünlerde radikal siyasal iktisat olarak her ne kabul ediliyorsa onda- bulunabilir. Klasik ve neoklasik iktisatçılar, kapitalizmi gelecekte bekleyen olasılıkları bu biçimde tartışmaya aldırış etmiyorlar ve radikal politik ekonomistler kendilerini kapitalizmin nihai krizde olduğu düşüncesine dayandırıyorlar. Hayek'in Kendiliğinden Düzen (*Spontaneous Order*) kavramı ebedi bir düşüncedir. Kapitalizmi ayakta kalan bir sistem olarak bir tek Marx tartışır; ama bunu devrevi dalgalanmalar ve krizler, servet yaratımı ve yıkımı, yoksulluk ve zenginlik diyalaktığı, işçilerin, kapitalistlerin, rantiyelerin ve toprak sahiplerinin insan davranışları yoluyla yapar. Marx'ın sırtına, onun adına yazılmış aptalca şeylerin yükünün vurulmasına gerek yok: Hele de Sovyet sisteminin çöküşünden sonra. Marx'ın kapitalizmin yıldız falına bakan ve onun belirli bir tarihte öleceğini öngören bir astrolog olarak ilahlaştırılması ya da selamlanması gerekmiyor.

Buradan hareketle bu kitap günümüzün dünyasını – küreselleşmenin dünyasını ya da yalnızca kapitalizmi - anlamaya yönelik bir girişimdir. Yüz elli yılı aşkın ya da ona yakın bir süre boyunca ortaya çıkmış olan düşüncelerin ve meydana gelmiş olayların bir değerlendirmesidir. Kitabın asıl odağı Marx olmakla birlikte, benim 'sosyal astronomi' adını verdiğim alanda yasaları – tarih boyunca toplumlara yön vermiş olan yasaları- ortaya koyan ilk insan olan Adam Smith'le başlıyorum. Daha sonra kısaca Hegel'e geçiyorum; felsefeci olmayan biri için riskli bir kumar. Ama Hegel, Smithçi bakışın, sivil toplumun (bugün onu adlandırdığımız haliyle piyasanın) kendi kendini ayarladığı ve özerk olduğu düşüncesine karşı düzeltici olarak, vazgeçilmez niteliktedir. Bunu Marx üzerine iki bölüm izliyor. 4. Bölüm genel bir sunum niteliğinde; 5.

Bölüm değer teorisini ya da kârların nereden kaynaklandığını açıklamaya yönelik girişimimi içeriyor. Kimi okurlar bu bölümde yer alan tabloları bir parça can sıkıcı bulabilirler. Eğer öyleyse, tabloları atlayın. Hiçbir şey kaybetmiş olmayacaksınız. O tablolar oraya, bu tür şeylere önem verenleri, Marx'ın teorisinin kalbinde ikna edici bir tezin yattığı gibi konularla ilgilenenlere güvence vermek için konuldu. Hiç kuşkusuz birçok insan bu tezin ayrıntıları üzerinde tartışmayı sürdürecektir.

Daha sonraki on dört bölüm bu kapitalizm anlayışının kaderinin izini sürüyor; özellikle 1914 Savaşı öncesinde, Avrupa'nın sosyal demokrat partileri, özellikle de Alman partisi üzerinden, kapitalizmin olası ve yakın bir sona yöneldiği düşüncesini ele alıyor (6. Bölüm). Birinci Dünya Savaşı'nın kendisi birçok açıdan, özellikle ilerleme ve akla duyulan inanç açısından, Avrupa ve dünya tarihinde bir dönüm noktasıydı. Savaşın nedenlerini ve sosyal demokrat partileri, bu partilerin yaşadığı bölünmeleri ve benzeri konular üzerindeki etkisini tartıştım. Rus Devrimi, Marx'ı can alıcı bir biçimde kendine mal etmiş ve kapitalizmin geleceği ile ilgili tartışmanın genel sınırlarını belirlemiş olması nedeniyle, kendi başına bir bölümü hak ediyor (7. ve 8. Bölüm). Ama başka muhalif sesler de vardı –özellikle de faşizm- ve ben iki dünya savaşı arasındaki dönemde tarihin izlediği yolu, faşizmin ve Nasyonal Sosyalizmin 1914 öncesi liberal düzenin çöküşüne verilmiş ne türden tepkiler olduğunun izini sürdüm (9. ve 10. Bölümler). Kapitalizm eleştirisini piyasa başarısızlığı üzerine kuranın ve bir piyasa ekonomisinde planlama ihtiyacını savununanın faşizm olması, bugün piyasaya müdahale edilmesinin şampiyonluğunu yapan birçoklarını şaşkınlığa sürükleyebilir. Liberal kapitalizm modeline karşı müdahaleci kapitalizm modeli tartışması, iki dünya savaşı arası dönemde çok sayıda iktisatçıyı meşgul etti. Buradan hareketle, düşünceler, olaylar kadar önemli ol-

duğundan, Keynes, Schumpeter ve Hayek'teki kapitalizm teorilerine bir bölüm ayırdım (11. Bölüm) ve ardından 1930'lu yıllarda von Mises tarafından başlatılan ve Hayek tarafından sürdürülen sosyalizmin rasyonel iktisadi ilkelere dayandırılıp dayandırılmayacağı tartışmasını ele aldım (12. Bölüm).

İkinci Dünya Savaşı, kapitalizm içindeki liberal siyasi düzenle otoriter sistem arasındaki bir çatışma olarak görülür (13. Bölüm). Bir piyasa ekonomisinde planlamanın yaygın olarak kabul edilmesi ve uygulanması nedeniyle, Nasyonal Sosyalizmin iktisadi düşüncelerinin etkisi savaş sonrası dönemde de hayatta kalmıştır. 1914'den sonra ve hatta Keynesçi Altın Çağ (1950-75) boyunca muharebeyi kaybeden taraf, savaş öncesinin liberal iktisatçılarıydı; aydınların desteğini kazanan taraf ise karma ekonomi oldu (14. Bölüm). Liberal düşüncenin yeniden itibar kazanmasının uzun gebelik döneminin izini, bir iktisat öğrencisi ve daha sonra da 1960'lardan günümüze bir akademisyen olarak, birinci elden kendi deneyimimle ilişkilendirerek sürüyorum. Elbette Marksist çalışmalarda bir yeniden canlanma ve Yeni Solun yükselişi de yaşıyordu (15. Bölüm).

Ortodoks iktisatçıların kaçırdığı ve Marksistlerin – en azından bazı Marksistlerin- yakaladığı şey, 1960'ların sonlarında / 1970'lerin başlarında kârlılıkta yaşanan çöküştü. Stagflasyon olarak tarif edilen şey kârlılık kriziydi. 16. Bölümde petrol fiyatlarındaki yükselişin ve monetaristlerin Keynesçi politikalara nasıl meydan okuduklarının izini sürüyorum. Bu bölümde savaş sonrası iktisadın gelişimiyle ilgili bazı arka plan bilgileri yer alıyor ancak bu bilgileri verirken herhangi bir teknik gösterimden ya da tablo kullanmaktan kaçındım. Keynes'in düşüncelerine karşı meydan okumanın savaş sonrası iktisadın teorik öncüllerinden kaynaklandığını -Mao Zedong'un en sevdiği ifadelerden birini kullanırsak- 'kapitalizmin çakalları' tarafından girişilmiş sadece kaba bir saldırı olmadığını görmek

büyük önem taşıyor. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki krizlerle birlikte, aynı zamanda Sovyet bloğunda ve Üçüncü Dünya'da neler olduğuna dair bir tartışma yürütmeye çalıştım.

1980'ler bizi kritik öneme sahip bir on yıllık döneme getirir. Savaş sonrası kapitalizmi derin bir yeniden yapılandırma sokarak kârlılık kriziyle baş etmeye çalışan siyasetçiler –Thatcher, Reagan ve Kohl gibi- gelişmiş kapitalist ülkelerde iktidara geldi. Bu birçok açıdan gaddarca bir deneyimdi; ama işte Lenin'in de söylemiş olduğu gibi, yumurtaları kırmadan omlet yapmak da kafaları kırmadan bir devrim yapmak da mümkün değildi. Bu bir kumardı ama işe yaradı: Bu hükümetler tekrar tekrar demokratik onay aldılar (17. Bölüm). Bu sırada Sovyet sistemi kendi kârlılık (üretim etkinliği) krizinin üstesinden gelemedi ve iflas etti. Leninist sosyalizm, adalet ve açıklık şöyle dursun, daha fazla maddi refah sağlama taahhüdünü bile yerine getiremedi. Ne var ki, kapitalizmin yakın ve kesin ölümü olasılığı iyice belirsizleştiği için, demokratik sosyalizm de tarihsel yenilgisini almış oldu (18. Bölüm).

Kapitalizm, IT [Bilişim Teknolojisi], kuralsızlaştırılmış sermaye hareketleri, DTÖ'nün ortaya çıkışı gibi, yeni teknolojik ve kurumsal devrimler yoluyla hâlâ çok büyük potansiyele sahip olduğunu gösterdi. Yere yığılıp ölmek üzere değildi ne de hatta –Profesör Rostow gibi- dostlarının 1960'lı yıllarda öngördükleri gibi hasımlarına yakınsıyordu. Marx'ın geçerliliğini geri kazandığı yer işte burasıdır. O, Adam Smith'ten sonra kapitalizmin dinamiklerini anlamak için girişilmiş tek ciddi çabayı temsil etmektedir. Marx'tan sonra bunu yapmayı –Schumpeter bir ölçüde yaklaşmış olmakla birlikte- hiç kimse başaramadı. Bolşevikler ve onların Asya, Afrika ve diğer yerlerdeki kuzenleri tarafından üzerlerine yıkılan korkunç miras ıskartaya çıktıktan sonra Marx, sosyal astronominin önemli ama yanılmaz olmayan bir teorisyeni olarak ortaya çıkmaktadır (19. Bölüm).

Elinizdeki bu kitap bu konuları ele almaktadır. Kitap genel okuyucu için kaleme alındı ama ciddi ya da aşırı detaycı okur için kimi kaynak notları da verildi. Umarım okurlar bu kitabı okurken benim onu yazdığım sırada aldığım kadar keyif alırlar.

Böyle bir kitabı bir makineyle değil, yalnızca elle yazabildiğimden, bana ve el yazıma karşı gösterdiği sabır için Joanne Hay'e teşekkür etmem gerekiyor. Onun sahip olduğu beceriler, hatırladığımı sandığım referansların birçoğunun izini sürmemde yardımcı oldu. Hay hem güler yüzlü bir meslektaş hem de bir dost oldu. Dostum Alison Hooper, 5. Bölümde, 'Baş aşağı duran Marx' olarak adlandırdığım düşüncüyü bana veren kişidir. Bu sade ama keskin kavrayışa sahip olabilmek için, onun gibi ticari bir işi çekip çeviriyor olmanız gerekir. Ona bunun için ve yaptığımız sohbetler için teşekkür ediyorum. Lordlar Kamarası Kütüphanesi'nde çalışan personele de çeşitli kitapları ve referansları pek çok kez buldukları için teşekkür edilmesi gerekiyor. Gillian Beaumont mükemmel bir kopya editörü. Umulmadık çok sayıda hatayla dolu olan orijinal elyazmamı ıslah etmek için gösterdiği kahramanca çabalardan dolayı ona teşekkür ediyorum. Eğer hâlâ ortakalmış kimi hatalar varsa, bunların tek sorumlusu benim.

Robert Skidelsky bütün taslağı okudu ve çok sayıda faydalı öneride bulundu. Bu önerilerin hepsini kabul etmedim ama onun çabaları kitabın geliştirilmesine katkıda bulundu. Yine de onun 1995'te yayınlanmış olan *The World After Communism* başlıklı kitabının düzeyine ulaşamamış olabilirim. Hiç kuşkusuz arta kalmış olan sorunlar ve tuhafliklar bütünüyle bana aittir ve dolayısıyla var olan bütün hatalardan benim dışımda hiç kimse sorumlu değildir.

Bundan başka, hiçbir araştırma konseyi ya da vakfın bu kitabın hazırlanmasına tek kuruluş katkıda bulunmamış olduğunu söylemek bana ender rastlanan bir keyif veriyor. Bir

xiv MARKX'İN İNTİKAMI

zamanlar akademisyenlerin bolca kullandığı, şimdilerde ise yokluğunu çektikleri, giderek kıtlaşan bir kaynağa, okumak ve yazmak için zamana, 1999 ve 2000 yıllarının yaz ayları boyunca sahip olmam, bu kitabın ortaya çıkmasını mümkün kıldı.

1

İki Devrim ve Bir Yıkım

1989 iki nedenden dolayı tarihsel öneme sahip olan bir yıldır. Bu nedenler birbirlerinden ayrı olmakla birlikte, içsel olarak bağlantılıdırlar. Bunlardan biri, Doğu Avrupa üzerindeki Sovyet hegemonyasının çöküşünü temsil eden ve bunu kısa bir süre sonra bizzat Sovyetler Birliği'ndeki tek parti devletinin ölümünün izlediği, Berlin Duvarı'nın yıkılışıydı. Diğeri, Fransız Devrimi'nin iki yüzüncü yıl dönümüydü.

Çu En Lay'ınⁱ kendisine Fransız Devrimi hakkında ne düşündüğü sorulduğunda, 'Bir yargıya varabilmek için henüz çok erken,' diye cevap verdiği söylenir. Gerçekten de Fransız Devriminin ikiyüzüncü yıl dönümü, bu devrimin XX. yüzyılın sonları için ne anlam ifade ettiği konusunda, birbirinden epeyce farklı görüşlerin dile getirilmesine bir olanak sağladı. François Mitterand sosyalist bir cumhurbaşkanı olarak insan haklarını vurgulayarak, devrim üzerinde sosyalizm adına hak iddia etmek istedi. Mitterand'ın konuklarından biri insan haklarının, 1688 yılının Kansız Devrimi ve onu bir yıl sonra izleyen İnsan Hakları Bildirgesi tarafından Fransız Devriminden daha önce ve daha sağlam bir biçimde yerleştirildiğini iddia edecek kadar kabaydı. Başkan George Bush, bu iddiayı öne sürmüş olan Margaret Thatcher ile hemfikir olmak için faz-

i (1898-1976) Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) önderlerinden. Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık yaptı. Ç.N.

2 MARKX'İN İNTİKAMI

la diplomatikti, oysa ki 1776 Amerikan Devrimi, Fransa'nın maddi desteği kadar hem Fransızların hem de İngilizlerin düşüncelerinden yararlanmıştı.

1789 Devrimi tarihçiler arasında sürekli bir tartışma konusu olmuştur. François Furet ve Simon Schama, revizyonist yorumları benimsemiş olan önemli tarihçilerin yalnızca en son örnekleridir ve hiç kuşkusuz bu mücadele, bundan sonra da sürecektir.¹ Ancak uzun yıllar boyunca etkili olmuş bir yorum, 1789'un, daha sonraki devrimlerin -1848'in başarısız devriminin, 1871 Paris Komününün ve elbette 1917 Bolşevik Devriminin- bir habercisi olduğunu öne süren yorumdu. Bolşevikler kendi 1789 tarihlerini çok iyi biliyorlardı ve Termidor ve Bonapartizm gibi sözcükler ağızlarında dolaşıp duruyordu. Elbette, Terör de bu sözcüklerden biriydi. Lenin'den Robespierre olarak söz edilmesi, sık sık başvuru olan bir analogiydi. Troçki Stalin'i, Termidorun bu daha önceki devrimde temsil ettiği gericiliği cisimleştirmekle suçladı. Yine de son iki yüzyılın olmasa bile, bu yüzyılın büyük bölümünde, Fransız Devriminin feodal ve aristokratik bir *eski rejimi* [ancien regime] yıkan, geniş halk kitlelerinin katılımıyla gerçekleştirilmiş, demokratik bir devrim olarak nitelendirilmesi söz konusuydu. Devrimin erken dönem idealizmi sosyalizmin öncülerine esin kaynağı oldu; ortaya çıkışı modern çağın doğuşunun habercisi oldu ve daha sonraki çarpıtılışı –aralarında Hegel ve Beethoven'ın da yer aldığı- çok sayıda Avrupalı aydını ve sanatçıyı etkiledi.

Köklü ve güçlü bir rejimin birden bire, neredeyse bir gecede devrilmesi ve onun yerine, daha öncesinde bu rejimin egemenliği altında bulunanların geçmiş olması olgusu, dünya devrimini tanımlamaktadır. Kuşkusuz bu bir basitleştirme değildir. 14 Temmuz 1789 Bastille Günü, dünyayı bir gecede değiştirmede. Devrimin başını orta sınıf çekti ve bu sınıf her zaman için kitlelerin dostu değildi. Yine de o zamandan bu yana,

devrim, bir rejimin aniden ve toptan devrilmesi ve yerine ezilenlerin yönetiminin geçirilmesi anlamına gelmektedir.

XIX. yüzyıl boyunca Avrupa'nın aklından bir türlü çıkmayan şey, işte bu, egemen –tanımı gereği baskıcı- rejimin ezilenler tarafından devrilmesi düşüncesi idi. Uzun XIX. yüzyılın (1815-1914) sonunda, bu kâbus gerçeğe dönüştü. 1917 yılında Rusya iki devrime tanık oldu: Şubat ve Ekim devrimleri. Ekim Devrimi, bilinçli bir biçimde 1789 Fransız Devriminin soyundan geldiğini iddia etti. Bunu çok geçmeden Almanya, Macaristan ve Avusturya'da yaşanan ayaklanmalar ve Kuzey İtalya'da meydana gelen karışıklıklar izledi. Bununla birlikte, Ekim Devrimi dışında, bunların hiçbirisi başarıya ulaşamadı. 1989 yılında sona eren şey işte bu devrim ve onun Doğu Avrupa'daki gayrimeşru çocuklarıdır.

Bu iki devrim arasındaki bağlantı halkası Karl Marx'tı. 1917 ile 1923 yılları arasındaki bütün Avrupa devrimlerine ilham veren şeyin onun yazdıkları olduğu öne sürüldü. Ekim Devrimi, ayakta kalarak, Marx'ı kendine mal etti ve onun mirası üzerindeki tekeline acımasız ve gerçekten de ölüm saçan bir azimle korudu. Marx'ın, kendi başarılarının peygamberi ve sosyalist devrimin dünyayı fethedeceğinin güvencesi olduğunu söylediler. Bu yalnızca Ruslara özgü bir böbürlenme değildi. Kısa XX. yüzyıla (1914-89) ait birçok ideolojik mayalanma ve bizim sosyal bilimlerimizin büyük bir kısmı, hatta devlet ile toplum, ekonomi ile politika arasındaki ilişkilere dair bütün siyasi yelpaze boyunca sahip olduğumuz görüşler, Marx'ın -Marksistler ve onların dostları ve hatta aslında düşmanları tarafından- nasıl okunduğuyla şekillendirildi. Öyleyse Duvarla birlikte, Marx ve aynı zamanda sahip olduğu etki yok mu oldu?

Berlin Duvarı yıkıldığı zaman, Tarihin Sonu ilan edildi. Bu iddiayı öne sürmüş olan Francis Fukuyama, Hegel'in felsefesinden derinden etkilenmişti. Hegel, anlaşılması aşırı dere-

4 MARKX'İN İNTİKAMI

cede güç bir yazar olarak resmedilmişti. Karl Popper, *Open Society and its Enemies* başlıklı kitabının ikinci cildinde Hegel'e yönelttiği kaba saldırıda, onu totalitarizmin babası, felsefi bir parya olarak kıyasıya eleştirdi. Berlin Duvarı'nın çöküşüyle birlikte Fukuyama, Hegel'in kehanetleri doğrulanan tek kişi olduğunu öne sürdüğü zaman bu iddia, İngilizce konuşan birçok aydın ve politikacıyı hayrete düşürdü. Nasıl olurdu da 1950'lerde bir totaliter olarak kınanan bu filozofun, kırk yıl sonra, liberal demokrasinin ve kapitalizmin zaferinin peygamberi olduğu iddia edilebilirdi?²

Filozofların yeniden değerlendirmeye tabi tutulmaları bilinmedik bir durum değildir. Düşünce tarihinde revizyonizm, olayların tarihinde olduğu gibi alışılmış bir çalışma yöntemidir. Nobel ödülü sahibi Friedrich von Hayek, kırklı ve elli yaşlarında unutulduktan ve alay konusu olduktan sonra, yetmişli ve seksenli yaşlarında en büyük iktisatçı-filozoflardan biri ilan edildi. Ya da John Maynard Keynes'in kaderini ele alalım. Onun, kapitalizmi Marx'tan ve komünizmden kurtardığı söylendi. Ama kapitalizmin büyük başarı kazandığı yeniden diriliş saati geldiğinde, Keynes ölü ilan edildi. 1950'lerde ve 1960'larda büyük bir egemenliğe sahip olan düşünceleri, şimdilerde değerini yitirmiş durumda.

O halde Marx'ın durumu için ne söylenebilir? Onun düşünceleri de geri gelebilir mi? Yoksa onun adıyla ilişkilendirilmiş olan sosyalizmle birlikte, kesin olarak öldü ve gömüldü mü?

Ben, kapitalizmin büyük başarı kazandığı bu yeniden dirilişinin –ve aslında erişmiş olduğu küresel etki alanının- haklı çıkardığı tek düşünürün Karl Marx olduğunu öne sürmek istiyorum. Yalnızca bu da değil. 1917 Ekimi tarafından başlatılmış olan sosyalist deneyimin ölümü, eğer bir ateist olarak cehennemde, arafta ya da cennette bir yerde bulunuyorsa, Karl Marx'ı üzmeyecek, aksine sevindirecektir. Aslında, ekonomiyi piyasanın mı yoksa devletin mi yönetmesi gerektiği

konusunda bir seçim yapması gerekseydi, Marx'ın piyasanın tarafında yer aldığını görmek modern liberteryanları en az modern sosyalistler (sosyal demokratlar ve diğerleri) kadar dehşete düşürürdü.

Bu iddia, öylesine, üzerinde düşünülmeden ya da şaka olsun diye öne sürülmemektedir. Ya da Marx'ın her durumda haklı olduğunu kanıtlamaya yönelik, umutsuz bir çaba olarak ortaya atılmaktadır. Marx'ı alaya alanların ya da ona tapanların bile acaba kaçını onun eserlerini okumuştur? Marx'ın sanayinin ulusallaştırılmasını ya da piyasanın yerine merkezi planlamanın geçirilmesini savunmadığını bilmek onları hayrete düşürürdü. Marx işçilerin yaşam koşullarını iyileştirmek için devlete, hatta 'sosyalist' bir devlete bile bel bağlamadı. O, serbest ticaretin bir savunucusuydu ve gümrük duvarlarının dostu değildi. Tek parti yönetiminin iktidar tekeline sahip olması gerektiğini savunmadı ve asla Komünist Parti'nin – Marx ve Engels'in partisinin- proletaryaya önderlik edeceğini söylemedi. Siyasi bir parti kurmadı ve yaşıtı olan sosyalistlerle ilişkilerinde katlanılmaz ve demokratik olmayan bir tutuma sahip olmakla birlikte, yaşamı boyunca bir karıncayı bile incitmedi. İktidarı ele geçirmek için terörü ve hizipçi parti yönetimini kullanmak onun lanetlediği bir şeydi: Blankizm.

Marx kapitalizmin dostu değildi ama onun en iyi öğrencisiydi. Altmış beş yıllık yaşamının yarısından fazlasını kapitalizmin dinamiklerini incelemeye adanmış ama bunu en nihayetinde onun sonunu getirecek ve nihai olarak yerine komünizmi geçirecek olan güçleri bulma düşüncesiyle yaptı. Ne var ki bu, kapitalist bir hükümetin yerine sosyalizmi getirecek olan bir hükümetin geçirilmesi anlamına gelmiyordu. Sosyalizmin devlet tarafından getirileceği düşüncesi onun savunduğu her şeye yabancıydı.

Marx kapitalizmin olağanüstü dinamik devinimini, sahip olduğu devrimci potansiyeli daha 1848 yılında görmüştü. Fri-

6 MARKX'IN İNTİKAMI

edrich Engels'le birlikte yazmış olduğu *Komünist Manifesto*'da, kapitalizmin küresel doğasını göklere çıkarttı. Daha sadece otuz yaşındayken kapitalizm hakkında şöyle yazdı:

Burjuvazi, üretim gereçlerini ve dolayısıyla üretim ilişkilerini ve onlarla birlikte, bütün toplumsal ilişkileri sürekli olarak devrimcileştirmeksizin var olamaz. Bunun aksine daha önceki bütün sanayici sınıfların öncelikli varoluş koşulu, eski üretim tarzlarının değiştirilmeksizin korunmasıydı. Üretimin sürekli olarak devrimcileştirilmesi, bütün toplumsal koşulların kesintisiz bir biçimde alt üst edilmesi, sonu gelmeyen belirsizlik ve çalkantılar, burjuva çağını bütün daha öncekilerden ayırt eder. Bütün sabitlenmiş, donmuş ilişkiler, eski ve saygıdeğer önyargıları ve görüşleri ile birlikte silinip gider, bütün yeni oluşmuş olanlar kemikleşmeye fırsat bulamadan eskir. Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan ne varsa ayaklar altına alınıyor ve insanoğlu nihayet gerçek yaşam koşullarına ve kendi soyuna soğukkanlı bir gözle bakmak zorunda kalıyor.

Ürünleri için sürekli genişleyen bir pazar gereksinmesi, burjuvaziye, yeryüzünün dört bir yanında av peşinde koşmaya yöneltir. Her yerde yuvalanmak, her yere yerleşmek, her yerde bağlantılar kurmak zorundadır.

Burjuvazi, dünya pazarını sömürerek, her ülkenin üretimine ve tüketimine kozmopolit bir nitelik verdi. Gericileri derin kedere boğarak, sanayinin ayakları altından üzerinde durmakta olduğu ulusal temeli çekip aldı. Eskiden kurulmuş bütün ulusal sanayiler yıkıldılar veya günden güne yıkılıyorlar. Bunlar, kurulmaları bütün uygar uluslar için bir ölüm kalım sorunu haline gelen yeni sanayiler tarafından, artık yerli hammaddeleri değil de, en ücra bölgelerden getirilen hammaddeleri işleyen sanayiler, ürünleri yalnızca ülke içinde değil, yeryüzünün her köşesinde tüketilen sanayiler tarafından yerlerinden ediliyorlar. Ülkenin üretimiyle karşılanan eski gereksinimlerin yerini, karşılanmaları uzak ülkelerin ve iklimlerin ürünlerini gerektiren yeni gereksinimler alıyor. Eski yerel ve ulusal kapalılığın ve kendi kendine yeterliliğin yerini, ulusların çok yönlü ilişkilerinin, çok yönlü

karşılıklı bağımlılığının aldığını görüyoruz. Maddi üretimde olan aynı zamanda düşünsel üretimde de oluyor. Tekil ulusların düşünsel yaratımları, ortak mülk haline geliyor. Ulusal tek yanlılık ve dar kafalılık giderek olanaksız hale geliyor ve sayısız ulusal ve yerel yazından ortaya bir dünya yazını çıkıyor.

Burjuvazi, bütün üretim araçlarının hızlı gelişimi ve kullanımı son derece kolaylaşmış haberleşme araçları eliyle, bütün ulusları, hatta en barbar olanlarını bile, uygarlığın içine çekiyor. Metalalarının ucuz fiyatları, bütün Çin setlerini yerle bir eden, barbarların yabancılara karşı duyduğu alabildiğine inatçı nefreti zorla dize getiren ağır toplardır. Burjuvazi bütün ulusları, yok olup gitmemek için burjuvazinin üretim tarzını benimsemeye zorluyor; onları kendisinin uygarlık adını verdiği şeyi benimsemeye, yani bizzat burjuva olmaya zorluyor. Tek kelimeyle, kendi suretinde bir dünya yaratıyor.⁵

Politik ekonomiyi inceleyerek kapitalizmin sırrına ulaşmaya çabalarırken Marx'ın aklında, Hegel yoluyla Adam Smith'ten ve Aydınlanmanın İskoç filozoflarından miras olarak aldığı, tarih teorisinin kapsamının genişletilmesi vardı. Smith, ticaret ve özgürlüğün elde ettiği başarıyı, insanlık tarihinin en yüksek ve nihai aşaması olarak gördü. Fukuyama'yı Tarihın Sonunu ilan etmeye yönelten şey, Berlin Duvarı'nın yıkılmış olmasının, kapitalizmin (ticaretin) ve demokrasinin (özgürlüğün) evrensel, küresel gelişimini şimdi mümkün hale getirmiş olmasıydı. İnsanlık varış limanına ulaşmıştı. Marx bu nihai aşamanın ötesinde bir şey olduğunu düşünüyordu –gerek bireyci, özel mülkiyet temelli kapitalizmin gerekse de doğasında bulunan güç dağılımı eşitsizliğiyle birlikte sınıf temelli partilere dayanan parlamenter demokrasinin ötesine geçen bir şey. Bu şey komünizm olacaktı. Komünizm insanların ancak karşılıklı bağımlılıklarını kabul ettikleri zaman özgür olduklarını –bir başkası özgür değilken hiç kimsenin özgür olamayacağını- fark etmelerini sağlamaktı. Ama komünizme

köşeyi döner dönmez ulaşılmayacaktı. İzlenebilecek önceden oluşturulmuş bir zaman çizelgesi bulunmuyordu.

Dünyanın tarihinin daha önceki aşamalarından nasıl geçmiş olduğunu ele alarak, buradan çıkarılması gereken bazı dersler vardı. Bu, Adam Smith, Adam Ferguson, Francis Hutcheson, John Millar gibi İskoç filozofların orijinal programıydı. Onlar insanlık tarihinin ilerleyişini avcılık ve toplayıcılıktan çobanlığa, oradan tarıma ve en nihayet ticarete uzanan bir çizgide gördüler –bu, her yerde aynı anda ya da aynı biçimde yaşanmıyordu ama İsaac Newton'ın Göklerin ve Yeryüzünün hareketinde keşfettiği birleştirici ilke gibi, insan ilişkilerinin birleştirici ögesi idi. Onların bir adım ötesine geçen Marx, bu papatya diziminiⁱⁱ ilkel komünizm, klasik kölelik ve sırası geldiğinde burjuva devrimi tarafından alt edilen ortaçağ feodalizmi olarak gördü. Ama eğer değişimin sırrını kavrayabilirseniz, o zaman değişimin o noktada durmayacağını da görebilirsiniz.

Bu dönemsel aşamaların –Marx'ın onları adlandırdığı biçimiyle üretim tarzlarının- yüzyıllarca ayakta kalmalarına yol açan şey neydi, bunlar neden iflas ettiler ve yeni bir üretim tarzını eskisi karşısında daha üstün hale getiren şey nedir? Her şeyden önce kapitalizmin feodalizm karşısında zafere ulaşmasını ve ayakta kalmasını sağlayan şey neydi? Kapitalizmin kendini yeniden üretmesinin, insanların yalnızca başka birinin –işverenlerinin- zenginleşmesine yardımcı olduklarını görebildikleri halde ücretli emeği kabullenmelerini sağlayan, kesintisiz bir biçimde büyüebilmesinin ve ayakta kalabilmesinin sırrı neydi? Ticaret, özgürlükle birlikte geldiğine göre, nasıl oldu da, istedikleri gibi davranma özgürlüğüne sahip olan işçiler kendilerini ücretli emekçiler olarak çalışmaya teslim ettiler?

ⁱⁱ Bilgisayar aygıtları, dış birimler ve ağ bağlantı noktalarının birbiri ardına seri olarak bağlanmasına verilen ad (ç.n.)

Kapitalizmin doğuşu on dört ile XVI. yüzyıl arasındaki herhangi bir yere konulabilecek olsa da, kapitalizmin muazzam üretken güçlerle öne fırladığı zaman XVIII. yüzyıldır. Kapitalizm, yeryüzünün bütün köşelerinden hammaddeleri toplayıp kullanacak, bilimi, teknolojideki devrimleri daha da ileri götürmek için harekete geçirebilecek beceriyi kazandı. Kısacası kapitalizm kıtlığı ortadan kaldırma potansiyeline sahipti. O halde, Engels'in 1844 yılında Manchester'da dikkatli bir biçimde gözlemlemiş olduğu gibi⁴, sanayi kapitalizminin doğum yeri neden sefaletle doluydu? Kapitalizm bolluk taahhüdünü yerine getirebilir miydi ya da bunu yapmasının önünde içsel, doğasında bulunan engeller mi vardı?

Bu sorulara cevap verebilmek için kapitalizmin başlıca etkenlerini derinlemesine incelemek gerekir. Politik ekonomistler –Adam Smith, David Ricardo, James Mill ve Fransız Fizyokratları- bu konuyu ele aldılar ama şüphesiz bunu *eleştirel bir biçimde* yapmadılar. Eleştirel düşünce felsefi bir yöntemdi. Hem bir araç hem de bir silahtı. Kabul edilen egemen bir felsefeyi içinden, iç çelişkilerini –en güçlü noktalarında saklı olan zayıflığını- belirleyerek sarsmanıza yardımcı oluyordu. Bir kez dünyayı anladığınızda, o zaman onu nasıl değiştireceğinizi de bilebilirsiniz.

Ama değişimi sağlamak, bir kapıyı açmak türünden kolay bir mekanik eylem değildir. Tarihsel değişim halkın, olayların ve kurumların büyük çaplı hareketlerini gerektirir. Feodalizmden kapitalizme geçiş iki ile dört yüzyıl arasında bir süre almıştı ve o zaman bile Marx yalnızca Kuzey Avrupa'nın deneyimini incelediğini öne sürmüştü. Gerçekten de, aynı dönem içinde Elbe'nin batısında feodal bağlar zayıflarken, Doğu Avrupa'da bu bağların güçlendiğine tanık olunuyordu. Marx yaşamının son on yılında Rusya'nın toprak mülkiyeti sistemlerini –Rus feodalizminin doğasını- anlayabilmek için Rusça öğrendi. Kapitalizm oraya çok az nüfuz edebilmişti.

10 MARKX'IN İNTİKAMI

Ne var ki o sıralarda -1870'lerde- Marx çok ünlü (ama aynı zamanda kötü bir üne de sahip olan) bir adamdı. Almanya, Fransa ve İngiltere'nin yöneticileri tarafından tehlikeli bir huzur bozucu, muhtemelen bir hükümdar katili olarak görülüyordu (buna rağmen İngiltere'de yaşamasına izin verildi) ve adı, Avrupa'da ortaya çıkmakta olan birçok radikal parti arasında bilinir hale geldi. Daha genç yaşlardaki devrimciler, özellikle de Kıta Avrupasındakiler –Fransa, Almanya ve Rusya'dakiler- onun eserlerini doymak bilmez bir iştahla okudular ve teorilerini çok ciddiye aldılar. Onun teorilerini bir ideoloji –Marksizm- haline getirerek, Marx'ın o ünlü, bilebildiği kadarıyla kendisinin Marksist olmadığını belirttiği sözü söylemesine neden oldular. Onlar değişim için formüller ve reçeteler istiyorlardı. Kendilerine krizlere eğilimli ve baskıcı olduğu öğretilmiş olan sistemi devirmek için sabırsızlanıyorlardı. Ama Marx gördüğü bu ilgi karşısında minnettarlık duymadı. Alman sosyal demokratları onun görüşlerine bağlılık bildiren bir siyasi parti kurdukları zaman, onların siyasi programını sert bir biçimde eleştirdi. Rus devrimcileri ona, Rusya'nın Batı Avrupa'nın çoğu gelişmiş ülkesiyle aynı aşamalardan geçmek zorunda olup olmadığı konusunda ne öngördüğünü öğrenmek için başvurdukları zaman, önce bir duraksama geçirdi ve sonra onlara kendisinin yalnızca Batı Avrupa'nın deneyimini incelediğini ve bu acil taleple ilgili bir hüküm veremeyeceğini söyledi. Marx o sırada hâlâ Rusya'nın durumunu inceliyordu.

1883 yılında ölümünün ardından, her nasılsa, Marx'ın gerçekte kapitalizmin çok yakında yok olacağını öngördüğü söylenir oldu. Marksizmi bayrağına şimdi kesin bir biçimde yazmış olan Alman Sosyal Demokrat Partisi, sosyalizme ulaşmak için bir programa sahipti. Gerçekten de, kapitalizmin ayakta kalma şansını arttırabilmek için mutasyona uğramış ve değişmiş olabileceği düşüncesi, parti içinde, Bernstein'ın (Sağ) ve Kautsky'in (Sol) taraftarları arasında büyük bir çatlağın oluşmasına neden oldu.